

М. Т. Андрійчук,  
канд. наук із соц. комунік.

УДК 007: 304: 070.15(477)

## Вітчизняні мас-медіа та формування національної пам'яті українського народу

У статті досліджено чинники творення національної пам'яті українського народу, зокрема визначено роль мас-медіа у цьому процесі. Також з'ясовано особливості концепту національної пам'яті, який, на нашу думку, слід розглядати як колективну пам'ять про спільне минуле попередніх поколінь конкретної етнічної чи політичної спільноти, що пов'язує окремі її складові частини в єдиний суспільний організм. Проаналізовано процес реалізації політики національної пам'яті у різні періоди незалежності України, визначено, яку роль у ньому відігравали державні інституції та мас-медіа. Підтверджено негативний вплив російських та проросійських засобів масової інформації на українське суспільство, особливо населення східних та південних регіонів України, що сприяло формуванню радянської та російської (неоімперської) моделей пам'яті. Доведено, що активізація сьгоднішніх проросійських колабораціоністських рухів на Сході й Півдні України є результатом медійного впливу.

**Ключові слова:** мас-медіа, національна пам'ять, моделі пам'яті, національна ідентичність.

**Вступ.** Питання пам'яті про минуле народу є одним з основних у сучасній гуманітарній політиці європейських держав. При цьому різні моделі пам'яті щодо історичних подій стають причиною як конфліктів всередині суспільств (наприклад, між прихильниками Франко і республіканцями в Іспанії чи прихильниками різних поглядів на так звану Республіку Сало в Італії [1, с. 66–76; 2, с. 77–91]), так і напруги у міжнародних відносинах (суперечності щодо трактування історії між Францією та її колишньою колонією Алжиром [3, с. 40–50], різні погляди нових членів ЄС і «Старої Європи» на питання повернення історичного боргу за «Ялтинську зраду» [4, с. 13–39] тощо).

Проблема національної пам'яті є актуальною й у сучасній українській державі. Адже лише формування нового консенсусного концепту національної пам'яті дасть змогу українській політичній нації протистояти викликам часу, особливо в нових зовнішньополітичних реаліях.

Питання забезпечення національної ідентичності й національної пам'яті в своїх працях порушують як закордонні (Б. Андерсен, Е. Сміт, М. Гібернау, Ж. Мінк, Е. Райнер, Ж. Бертран, О. Гнатюк та ін.), так і вітчизняні (Я. Дашкевич, Д. Веденєєв, В. В'ятрович, С. Грабовський, В. Гриневич, Я. Грицак, Є. Сверстюк тощо) автори. Нещодавно друком вийшло й одне з перших довідкових видань, що стосується студій пам'яті [5]. Українські дослідники розглядають окремі аспекти формування національної пам'яті свого народу у постколоніальну добу, суперечності в оцінках тих чи тих подій вітчиз-

няної історії у різних частинах України, проблемами функціонування державних інституцій, відповідальних за політику пам'яті. Водночас питання ролі мас-медіа у формуванні національної пам'яті українців досліджуються недостатньо. Тому метою цієї статті є дослідити чинники творення національної пам'яті українського народу. *Завдання* публікації – визначити, яке місце у процесах творення національної пам'яті сучасних українців поряд з державними інституціями належить мас-медіа.

**Методи дослідження.** У дослідженні застосовано загальнонаукові методи (індукції, дедукції, аналізу, синтезу, узагальнення). Для характеристики етапів формування політики національної пам'яті в Україні використано історико-хронологічний метод. Також застосовано дискурсивний аналіз для вивчення українського історичного дискурсу в провідних всеукраїнських мас-медіа початку ХХІ ст., який впливає на реалізацію політики національної пам'яті.

**Результати й обговорення.** Єдиного визначення поняття «національна пам'ять» у науковій та масовій літературі на сьогодні немає. На позначення цього явища вживаються також терміни «історична пам'ять», «пам'ять про минувшину» чи просто «пам'ять», однак чіткої диференціації між ними автори не проводять. Очевидно, це пов'язано з тим, що дослідження проблем формування національної пам'яті розпочалися порівняно нещодавно. Побутує також думка, що пам'яті (так само як і минулого) не існує. Зокрема, В. Гриневич стверджує, що пам'ять – це певний конструкт, результат інте-



лектуальної діяльності людей, які про щось спільно пам'ятають або думають, що пам'ятають. Існує певна множина пам'ятей (часто таких, що конфліктують між собою) різних суспільних верств, соціальних груп, політичних організацій, етнічних спільнот, регіональних груп, які прагнуть нав'язати суспільству свій концепт пам'яті [6, с. 20]. Однак з цим трактуванням можна погодитися лише частково. Множина пам'ятей може бути характерна для постколоніальних держав (як це було у випадку з Україною), що не цілком позбавились ідеологічних впливів метрополії, чи для держав багатонаціональних, народи яких між собою ворогували. Водночас держава, яка прагне стати процвітаючою і сформувати єдину політичну націю, має створити такий конструкт національної пам'яті, який об'єднав би всю множину пам'ятей. Отже, на нашу думку, під терміном «національна пам'ять» слід розглядати колективну пам'ять про спільне минуле (спільність походження, історичної долі, культури, господарського життя тощо) попередніх поколінь конкретної етнічної чи політичної спільноти, яка пов'язує окремі її складові частини в єдиний суспільний організм.

Якщо в індустріальну добу найбільше значення у формуванні масової свідомості мала школа, зокрема шкільні підручники з історії й інших суспільствознавчих наук [7, с. 23], то нині чи не найбільш визначальну роль почали відігравати мас-медіа, здатні стати потужним інструментом психологічного впливу. Не слід забувати, що засади формування національної пам'яті повинна визначати держава. У більшості європейських країн цим опікуються спеціальні державні інституції. В Україні тривалий час такого інституту не було, хоч розколоте ідеологічно суспільство його найбільше потребувало.

У незалежній Україні часів президентства Л. Кучми (1993–2004) офіційну політику пам'яті можна назвати дwoякою. На думку деяких авторів, це було викликано гібридною природою державно-політичного режиму внаслідок ситуаційних союзів між представниками старого радянського режиму та українськими націонал-демократами [8, с. 114]. У часи президентства В. Ющенка (2005–2010) стали помітними спроби активного включення вищих посадовців держави у процес формування нової патріотичної моделі національної пам'яті. Крім того, у травні 2006 р. засновано Український інститут національної пам'яті (УІНП) зі статусом центрального органу виконавчої влади. Діяльність УІНП стосовно формування національної пам'яті українського народу достатньо помітна до 2010 р. (особливо щодо теми розкриття правди

про голодомори в Україні). Водночас слід зазначити, що навіть у часи президентства В. Ющенка політика національної пам'яті була половинчастою і роздвоєною (наприклад, за рішенням Верховної Ради у 2009 р. широко відзначалося 90-річчя створення Комсомолу України). За президентства В. Януковича (2010–2014) УІНП уже не знайшлося місця в системі центральних органів виконавчої влади – його перетворили на державну установу. Це відповідало ревізії патріотичної моделі національної пам'яті у бік повернення до радянських історичних міфологем та замовчування героїчних сторінок боротьби за українську державність. З приходом до влади у лютому 2014 р. опозиційних сил політика пам'яті почала зазнавати змін, стаючи більш проукраїнською. Позитивно слід оцінювати і призначення керівником УІНП історика В. В'ятровича.

Як бачимо, в Україні за понад два десятиріччя так і не запрацювали належним чином державні інституції, відповідальні за формування консенсусної моделі національної пам'яті. Тому на особливу увагу заслуговує чинник впливу вітчизняних мас-медіа. Водночас протягом останніх років лише окремі з них намагалися протиставити свій інформаційний контент бездіяльності держави у сфері формування національної пам'яті.

Певні засоби масової інформації робили спроби активно пропагувати проукраїнські версії історичної думки, які сприяли б творенню патріотичного концепту національної пам'яті, ще в часи президентства В. Ющенка. Саме мас-медіа у той час сприяли поширенню невідомих широкому загалу відомостей про голодомори в Україні, організували фахові дискусії на цю тему. Були й більш амбітні медійні проекти, покликані популяризувати в суспільстві українську історію та в результаті сприяти становленню модерної національної пам'яті українців. Зокрема, йдеться про проект «Великі українці» телеканалу «Інтер» (2008). Однак, на жаль, він не зміг повною мірою стати позитивним прикладом медійного впливу на творення національної пам'яті українців, оскільки його організаторів звинуватили у махінаціях під час підрахунку голосів глядачів за пантеон національних героїв. Крім того, телепроект «Великі українці» засвідчив, наскільки сильно в українському суспільстві вкоренилися модифікації російських концепцій історії.

Загалом слід звернути увагу, що протягом усього періоду становлення незалежної України в українському інформаційному просторі (особливо на Сході та Півдні України) російські й проросійські мас-медіа займали провідні позиції. Домінування окремих країн у виробництві



та поширенні масової інформації дає підстави західним науковцям говорити про імперіалізм у сфері мас-медіа [9, с. 450]. Безумовно, на пост-радянському просторі таким інформаційним імперіалістом є Російська Федерація.

У період президентства В. Ющенко у проросійських та російських ЗМІ висловлювалося невдоволення тією гуманітарною політикою, яку проводила Українська держава. Через мас-медіа також постійно нав'язувався певний дискурс російсько-українських взаємин в історичній ретроспективі. На телебаченні, радіо, в пресі велися розмови про спільну «російсько-українську історичну концепцію», «спільний російсько-історичний підручник з історії», «спільну історію братніх слов'янських народів» тощо. Посилення спекуляцій на цих питаннях свідчило про намагання з російського боку монополізувати «правду» на більшість сторінок минулого в російсько-українських взаєминах.

З приходом до влади В. Януковича тиск на свободу ЗМІ посилювався. Частина вітчизняних мас-медіа під тиском влади, власників чи політичної та економічної кон'юнктури змінили свою редакційну політику стосовно поглядів на вітчизняну історію. Однак низка ЗМІ продовжили інформувати суспільство з проукраїнських позицій. Приміром, регулярно висвітлювалися маловивчені події вітчизняної історії на сторінках всеукраїнських громадсько-політичних газет «День», «Україна молода», тижневиків «Український тиждень», «Країна», «Дзеркало тижня», інтернет-видання «Історична правда». Редакція газети «День» також публікує праці своїх авторів на історичну тематику в книжкових серіальних виданнях. До вдалих журналістських проєктів у галузі формування національної пам'яті слід зарахувати і телепередачу «Машина часу» на «5 каналі» та «Мить історії» на Першому каналі Українського радіо. На телеканалі «Культура» виходять фільми, що висвітлюють сюжети історії з проукраїнських позицій. Слід згадати і про так звані соціальні медіа (соціальні мережі в інтернеті). Фактична безцензурність цього інформаційного каналу давала змогу за президентства В. Януковича поширювати матеріали патріотично налаштованих професійних істориків та істориків-аматорів, громадських діячів.

Однак ці приклади патріотичної роботи окремих ЗМІ все ж мали обмежене коло прихильників. Масова аудиторія продовжувала «споживати» російський та проросійський інформаційний продукт. І наслідки такої політики мали свій результат. Фактично саме масовані інформаційні атаки російських і проросійських мас-медіа, підтримувані тодішньою українською владою, та плекання проросійськими політич-

ними силами (Партією регіонів, Компартією) радянсько-російського концепту пам'яті на Сході та Півдні України призвели до посилення колабораціоністських настроїв та відцентрових тенденцій у цих регіонах і підтримки їх населенням російських диверсантів та проросійських бойовиків на початку 2014 р.

Навіть сьогодні, фактично в умовах війни України з Російською Федерацією, більшість центральних українських каналів і досі транслюють фільми, серіали, передачі, що прославляють доблесть та міць російських збройних сил, популяризують проросійські погляди на Другу світову війну та нав'язують українцям російські неоімперські міфи. Лише група телеканалів «1+1 медіа» офіційно заявила про вилучення з ефіру 15 серіалів про російські збройні сили та спецпризначенців [10]. Тобто працівники та власники українських медіа або самі перебувають в полоні російської пропаганди, або не можуть відмовитися від комерційної вигоди від російського медійного продукту на користь українського патріотичного контенту.

Водночас на сьогодні є і позитивний приклад злагоджених дій українських ЗМІ, експертів з політики пам'яті та владних інституцій (УІНП). Ідеться про кампанію з популяризації нового символу перемоги над гітлерівською Німеччиною у травні 1945 р. – квітки червоного маку, яку підтримали більшість українських телеканалів. Продовження популяризації цього символу дасть змогу відмовитися від нав'язаного Росією імперського символу (так званої «георгіївської стрічки»), що має символізувати перемогу Росії (а не різних народів колишнього СРСР) над Німеччиною, а в останні дні використовується ще й як символ проросійських сил на Сході України.

**Висновки.** Доводиться констатувати, що сьогоднішня активізація проросійських колабораціоністських рухів на Сході й Півдні України є результатом впливу на значну частину українського населення російських та проросійських мас-медіа. Ці ЗМІ фактично безроздільно панували на території України протягом всіх років незалежності завдяки незахищеності українського інформаційного простору та недолугості державної інформаційної політики і політики формування національної пам'яті. Це дало змогу підживлювати у масовій свідомості українців не лише радянські концепти історії та міфологеми, але й популяризувати нові російські імперські міфи. Російські мас-медіа переважно виступають у ролі засобів культурно-інформаційного поневолення українців та пропаганди, культивуючи проросійські концепти національної пам'яті, до яких особливо сприйнятливою є аудиторія Сходу та Півдня України.



Таким чином, присутність в інформаційному просторі України російських та проросійських (антиукраїнських по своїй суті) ЗМІ, а також відповідної книжкової продукції, кіно- та телефільмів стала підґрунтям для війни пам'ятей в Україні. Для перемоги українського, а не радянського чи російського імперського концепту пам'яті передусім нова українська влада повинна змінити принципи роботи державних інституцій, відповідальних за інформаційну політику і політику національної пам'яті. Додільно встановити державний контроль за телеканалами, радіостанціями та друкованою періодикою, через які поширюються антиукраїнські історичні міфи, що сприяють розколу українського суспільства. Також важливим є експертний і громадський контроль за відповідним контентом мас-медіа, який може бути налагоджено на базі УІНП.

1. *Мартинес-Маллер О.* Іспанія в боротьбі зі своєю минувиною: болісні й суперечливі траєкторії пам'яті / О. Мартинес-Маллер // Європа та її болісні минувшини / авт.-упоряд. Ж. Мінк, Л. Неймаєр, П. Боннар ; пер. з фр. Є. Марічева. – К. : Ніка-Центр, 2009. – С. 51–76.

2. *Райнер Е.* Повернення до історіографічних і політичних суперечок про період 1943–1945 рр. в Італії / Е. Райнер // Європа та її болісні минувши-

ни / авт.-упоряд. Ж. Мінк, Л. Неймаєр, П. Боннар ; пер. з фр. Є. Марічева. – К. : Ніка-Центр, 2009. – С. 77–91.

3. *Стора Б.* Франція й Алжир у пастках пам'яті / Б. Стора // Європа та її болісні минувшини / авт.-упоряд. Ж. Мінк, Л. Неймаєр, П. Боннар ; пер. з фр. Є. Марічева. – К. : Ніка-Центр, 2009. – С. 40–50.

4. *Мінк Ж.* Вступ. Європа та її «болісні» минувшини: стратегії історіозування та їх використання в Європі / Ж. Мінк // Європа та її болісні минувшини / авт.-упоряд. Ж. Мінк, Л. Неймаєр, П. Боннар ; пер. з фр. Є. Марічева. – К. : Ніка-Центр, 2009. – С. 13–39.

5. *Національна та історична пам'ять : словник ключових термінів* / кер. авт. кол. А. М. Киридон. – К. : НВЦ «Пріоритети», 2013. – 436 с.

6. *Гриневиц В.* Війна за війну / В. Гриневиц // Критика. – 2012. – Ч. 6. – С. 19–23.

7. *Евсеев К. В.* Символізація языка и исторической памяти в Украине / К. В. Евсеев // Современные исследования социальных проблем. – Красноярск., 2013. – № 3–4. – С. 20–31.

8. *Потапенко Я.* Політизація історичної пам'яті про Другу світову війну / Я. Потапенко // Політичний менеджмент. – 2011. – № 1 (46). – С. 112–120.

9. *Гіденс Е.* Соціологія / Ентоні Гіденс ; пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник ; наук. ред. О. Іващенко. – К. : Основи, 1999. – 726 с.

10. *Група «1+1 медіа»* продовжує вилучати з ефіру серіали, що вихваляють спецназ та збройні сили Росії [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.telekritika.ua/rinok/2014-05-08/93452>.

Подано до редакції 15. 05. 2014 р.

### **Andriychuk Mykola. Domestic mass media and formation of national memory of the Ukrainian people.**

The author investigates the factors of formation of the national memory of Ukrainian people, in particular defining the role of mass media in this process. The features of the concept of national memory are considered in the article. According to the author's opinion, the national memory should be regarded as the collective memory of common past of previous generations of particular ethnic or political community that connects its separate components into a single public body. It is analyzed the process of implementation of national memory policy in different periods of the Ukrainian independence, it is also defined the role of state institutions and mass media in this process. As a result, it is displayed the negative impact of Russian and pro-Russian mass media on the Ukrainian society, especially in the eastern and southern regions of Ukraine that encouraged nurturing of the Soviet and Russian (neo-imperial) memory models. It is proved that the today's activation of pro-Russian movements in the East and South of Ukraine is the result of media impact.

**Keywords:** mass media, national memory, memory model, national identity.

### **Андрійчук Н. Т. Отечественные масс-медиа и формирование национальной памяти украинского народа.**

В статье исследованы факторы формирования национальной памяти украинского народа, в частности определена роль масс-медиа в этом процессе. Рассмотрены особенности концепта национальной памяти, которая, по нашему мнению, являет собой коллективную память об общем прошлом предыдущих поколений конкретного этнического или политического сообщества, связывающую отдельные его составные части в единый общественный организм. Проанализирован процесс реализации политики национальной памяти в разные периоды независимости Украины, определено, какую роль в нем сыграли государственные институты и масс-медиа. Подтверждено негативное влияние российских и пророссийских СМИ на украинское общество, особенно население восточных и южных регионов Украины, что способствовало формированию советской и российской (неоимперской) моделей памяти. Доказано, что активизация сегодняшних пророссийских коллаборационистских движений на Востоке и Юге Украины во многом является результатом медийного влияния.

**Ключевые слова:** масс-медиа, национальная память, модели памяти, национальная идентичность.